

บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิวิทยา

เนื้อหาบทที่ ๑

๑. ความหมาย
๒. สันสาวัวเป็นส่วนหนึ่งของภูมิ

วัตถุประสงค์

บทนี้ต้องการให้นักศึกษาเข้าใจในเรื่องต่อไปนี้

๑. ความหมายของภูมิวิทยา
๒. ความหมายของชื่อภูมิในลักษณะต่าง ๆ
๓. ความสำคัญของการศึกษาเรื่องภูมิ
๔. เข้าใจภาพลักษณะการจัดภูมิตามลักษณะภูมิศาสตร์กายภาพ

บทที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภุมิวิทยา

๑. ความหมาย

ท่านผู้มีรู้มีญาณทัศนะทั้งหลายมี พระพุทธเจ้า เป็นต้น ทรงค้นพบความจริงของชีวิตอย่างหนึ่งว่า สัตว์โลกทั้งมวลที่ยังมีกิเลสอยู่ เมื่อตายแล้วย่อมจะต้องเกิดอีก เมื่อเกิดอีกก็จะต้องตายอีก วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏอีกยาวนาน¹ แต่สำหรับผู้ที่หมดกิเลสแล้ว เมื่อตายย่อมไม่มีการเกิดในสังสารวัฏอีก แต่มีใช้บุญ ดังที่บางท่านเข้าใจผิด มีแต่เสวยสุขในอมตมหานิพพานเป็นนิรันดร์² เมื่อความจริงมีอยู่ว่า ผู้มีกิเลสยังต้องเกิดอีก ฉะนั้นการเกิดอีก จึงต้องมีสถานที่รองรับ หรือที่เกิดใหม่ของสัตว์ ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามอำนาจกรรมของสัตว์ที่ยังมีกิเลส ถ้าทำกรรมดีก็ไปสู่สถานที่ดีมีความสุขสบายทั้งกายและใจ ถ้าทำกรรมไม่ดีก็ไปสู่สถานที่ไม่ดีได้รับความลำบากทั้งกายและใจ สถานที่เกิด และอาศัยอยู่ของสัตว์โลกผู้ยังมีกิเลส ท่านเรียกว่า **ภุมิ**

โดยปกติคำว่า **ภุมิ** มีความหมายหลายอย่าง เช่น แผ่นดิน, ที่ดิน, พื้น, พื้นดิน, พื้นเพ, (พื้นเพของจิต) ภาควัพื้น, ขอบเขต, แดน, ชั้น, ระดับ (ระดับของจิต) , ปัญญา, ที่ตั้ง, **ที่เกิด, ที่อยู่อาศัย**

แต่ในที่นี้จะมุ่งหมายกล่าวถึง **สถานที่เกิดที่อยู่อาศัยของสัตว์ และสังขารทั้งหลายอันวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏเท่านั้น และ ภุมิที่พ้นไปจากสัตว์และสังขาร คือ โลกุตตรภุมิ**

สถานที่เกิดที่อยู่อาศัย ยังเรียกได้อีกหลายอย่าง เช่น **อายตนะ**³ **อาวาส**⁴ **โอกาสโลก**¹ **ภาพ** เป็นต้น

¹ จุ.ธ. อ.ปาปวรรค, 42/3

² จุ.ธ. อ.ปาปวรรค, 42/3

³ ที.มหา.อ.มahanitanสูตร 13/223, จุ.อุ. ปฐมนิพพานสูตร 44/711

⁴ อจ.นวก.อ.ตัดตัญญาสูตร 37/802

ภุมิวิทยา มาจากคำว่า **ภุมิ + วิทยา หรือ วิชชา (ความรู้แจ้ง)** แปลว่า **ความรู้แจ้งในเรื่องสถานที่เกิดที่อาศัยของสัตว์ และสังขารทั้งหลายอันวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ และภุมิที่พ้นจากโลก ที่เรียกว่า โลกุตตรภุมิ²**

ภุมิวิทยา เป็นชื่อของ พระญาณ อย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการรู้แจ้งโลก อันเป็นพุทธคุณบทหนึ่ง ซึ่งท่านพุทธศาสนิกชนใช้สวดสรรเสริญกันประจำ ที่เรารู้จักกันดี คือ **โลกวิทู**

ดังนั้นการศึกษาเรื่อง **ภุมิวิทยา** จึงเป็นการศึกษาตามพระญาณทัศนะที่ทั้งรู้และเห็นอย่างแจ่มแจ้งรอบด้านอย่างแท้จริง มิใช่ศึกษาตามหลักตรรกวิทยา (คาดคะเน) สันนิษฐานวิทยา (เดา) หรือตามความเชื่ออย่างมมายของศาสดาเจ้าลัทธิที่มุ่งหมายแต่อย่างไร

จุดมุ่งหมายของการศึกษาเรื่อง **ภุมิวิทยา** ก็เพื่อให้นักศึกษาได้รู้เรื่อง **ภุมิ**เป็นที่อยู่ของสัตว์โลกทุกประเภทว่ามีมากมาย มิใช่มีเพียงมนุษย์โลกเท่านั้น ซึ่งจะเกี่ยวโยงถึงการไปเกิด มาเกิด และกรรมวิบาก ที่ทำให้สัตว์เหล่านี้ย้ายถ่ายเตไปตามภุมิต่าง ๆ ตามกรรมวิบากที่ตนทำ ทำกรรมดีก็จะไปอยู่ในภุมิที่ดีมีแต่ความสุข ทำกรรมชั่วก็จะไปอยู่ในภุมิที่ไม่ดีมีแต่ความทุกข์ทรมาน ซึ่งจะทำให้นักศึกษาจะได้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต มุ่งทำความดีเพื่อไปเกิดในภุมิที่ดีที่เหมาะสมแก่การสร้างบุญบารมีได้อย่างปลอดภัย ในระหว่างที่ยังต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ อันเต็มไปด้วยทุกข์นี้ จนกว่าจะเข้าสู่โลกุตตรภุมิอันเป็นบรมสุขต่อไป

ภุมิวิทยา จึงเป็นวิชาที่นักศึกษาควรศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

๒. สังสารวัฏเป็นส่วนหนึ่งของภุมิ

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า พระพุทธองค์ทรงรู้ทรงเห็นด้วยญาณทัศนะว่า คนเกิดมาไม่ใช่ชาตินี้ชาติเดียว เราเกิดมานับภพนับชาติไม่ถ้วน และยังต้องเวียนว่ายตายเกิดถือกำเนิดใน

---

¹ บุ.อ.อ. โลกสูตร 44/362 , บุ.อิติ.อ. โลกสูตร 45/515 , บุ.พุทธ.อ. สุมเมธกถา 73/213

² อภิ. ป. อ.อารัมมณปัจจยนิเทศ 85/41 จัคนิพพานเป็นโลกุตตรภุมิด้วย, อารมณที่เป็นโลกุตตรภุมิ มี ๓ อย่าง ด้วยอำนาจเป็นกุศล คือ มรรค ๔, วิบาก คือ ผล ๔ และนิพพาน

วิฆเนศวรอีกยาวไกล จนกว่าจะถึงฝั่งแห่งพระนิพพาน ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ใน ปุคคผลสูตร¹ ความว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ เมื่อบุคคลหนึ่งท่องเที่ยวไปมาอยู่ตลอดคัปหนึ่ง มีกองกระดูกใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละนี้ ถ้ากองกระดูกนั้นพึงเป็นของที่ จะชนมารวมกันได้ และกระดูกที่ได้สั่งสมไว้แล้ว ก็ไม่พึงหมดไป เพราะว่าการกำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้ ฯลฯ”

คำรัสของพระพุทธเจ้า นี้แสดงให้เห็นว่า ชีวิตมนุษย์ไม่ได้สิ้นสุดที่เชิงตะกอน แต่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภุมิต่าง ๆ อีกมากมาย นับภพนับชาติไม่ถ้วน จนกว่าจะสิ้นกิเลส การเวียนเกิดเวียนตายไม่ขาดสายนี้ท่านเรียกว่า **“สังสารวัฏ” หรือ “วิฆเนศวร”**

“สังสารวัฏ” หรือ “วิฆเนศวร” มาจากคำว่า **วิฆเนศวร** แปลว่า **การหมุนวนเป็นวงกลม** ในที่นี้หมายถึง **การเวียนว่ายตายเกิด**

กับคำว่า **“สงสาร” หรือ “สังสาร”** ในคัมภีร์มรรตติกาสิริพุทธวงศ์² ได้ให้ความหมายไว้ว่า **“การท่องเที่ยวไปมาในกำเนิด คติ วิญญาณฐิติ และสัตตาวาส ๙ ด้วยอำนาจของกรรมและกิเลส”**

ฉะนั้นคำว่า **“วิฆเนศวร” หรือ “สังสารวัฏ”** จึงหมายถึง **การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพ ๓, ในกำเนิดทั้ง ๔, คติ ๕, วิญญาณฐิติ ๗, อายตนะ ๒ และ สัตตาวาส ๙** เวียนว่ายตายเกิดจากภุมินั้นไปภุมินี้ หรือจากกำเนิดนั้นไปกำเนิดนี้ เป็นต้น วนเวียนไปมาตามกำลังบุญและบาปที่ตนกระทำไว้ เสร็จเบื้องต้นแห่งสังสารวัฏก็ได้ปรากฏว่ามีมาแต่เมื่อใด

ถ้ากล่าวตามแนวทางพระอภิธรรม ท่านมุ่งเอาแก่นแท้ของสรรพสัตว์และสรรพสิ่งโดยปรมาตถสัจจะ จึงให้ความหมายของสังสารวัฏว่า **“ลำดับการเกิด-ดับของขันธ์ ๕ ธาตุ อายตนะ**

¹ ส.นิ. ปุคคผลสูตร, 26/521.

² พ.พุทธ. อ. 73/208

อันเป็นไปอย่างไม่ขาดสาย เรียกว่า **สังสาร**¹ เพื่อให้เข้าใจความหมายได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงขอขยายความเพิ่มเติมในศัพท์ที่เกี่ยวกับสังสารวัฏ ดังนี้

๒.๑. ภพ ๙² คำว่า **“ภพ”** แปลว่า **“ความมีความเป็น”** ในที่นี้หมายถึง **สถานที่อาศัย** **เกิดที่อยู่ของสัตว์**³ ซึ่งแบ่งเป็น ๓ หมวด ฯลฯ ๓ ชื่อภพ คือ

หมวดที่ ๑. คือ กามภพ   รูปภพ   อรูปภพ   หรือ

หมวดที่ ๒. คือ   สัตถุภพ   อสัตถุภพ   เหนวสัตถุภพาสัตถุภพ หรือ

หมวดที่ ๓. คือ   บัญจโวการภพ   เอกโวการภพ   จตุโวการภพ

กามภพ หมายถึง ที่อยู่ของสัตว์ผู้เกิดแล้วอาศัยกินอยู่ใช้สอยกามวัตถุที่นำใคร่นำยินดีของกามกิเลส มีความคิดนี้กวณเวียนแต่เรื่องของกามคุณโดยมาก

รูปภพ คือ ที่อยู่ของพวกรูปพรหม เป็นผู้มึรูปฌานเป็นอารมณ์ เป็นอยู่ด้วยรูปฌาน มีฌานเป็นอาหารปัจจัย หมายถึง ถ้ามืดกำลังฌานหล่อเลี้ยงก็จืดจากพรหมโลก

อรูปภพ คือ ที่อยู่ของพวกอรูปพรหม เป็นผู้มึอรูปฌานเป็นอารมณ์ เป็นอยู่ด้วยอรูปฌาน มีฌานเป็นอาหารปัจจัย

สัตถุภพ คือ ที่เกิดของสัตว์ที่มีสัตถุญา มีจิตอาศัยจิตเป็นอยู่ทั้งหมด คือ พวกกามภพ รูปภพ (เว้น อสัตถุภพพรหม) พวกอรูปพรหม (เว้น เหนวสัตถุภพาสัตถุภพยตนะพรหม)

อสัตถุภพ คือ ที่เกิดของพวกอสัตถุภพพรหม มีแต่รูป ไม่มีสัตถุญา ไม่มีจิต (หมายถึง จิตเจตสิกหยุดทำงานตลอดเวลาที่สัตถุญาวิราจฌานยังดำเนินไปอยู่)

เหนวสัตถุภพาสัตถุภพ คือ ที่เกิดของพวกอรูปพรหมเหนวสัตถุภพาสัตถุภพยตนะซึ่งมีสัตถุญาณละเอียดมากจนดูเหมือนว่าจะไม่มีสัตถุญา

บัญญัติโวการภพ คือ ที่อยู่ของสัตว์ที่มีชั้น ๕ (รูป เวทนา สัตถุญา สังขาร วิญญูณชั้น) ได้แก่ พวกอบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา และรูปพรหม (เว้นอสัตถุภพพรหม)

เอกโวการภพ คือ ที่อยู่ของสัตว์ที่มีชั้น ๑ คือ พวกอสัตถุภพพรหม

¹ บ.จุฬ.อชิตมาถนบัญญัติบทเทศที่ ๑ 63/45 , บ.พุทธ.อ.สุเมธกถา 73/208

² บ.อิติ.อ.ทิฎฐิสูต 45/334, อ.ปสาทสูต 45/562

³ ที.ปาฎิ. สัมปสาทนียสูต 15/202

จุดไวการภ คือ ที่อยู่ของสัตว์ที่มีชั้น ๔ คือ พวกอรูปพรหม ๔ ชั้น

๒.๒. กำเนิด ๔ หมายถึง

- ๑.) กำเนิดใหม่ (อัญชชะ) เช่น พวกนก
- ๒.) กำเนิดในครรภ์ (ชลาพุชะ) เช่น มนุษย์ สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม
- ๓.) กำเนิดในเหงื่อโคล ที่หมักหมม ขึ้นแฉะ (สังเสทชะ) เช่น หนอน พยาธิ
- ๔.) กำเนิดแบบเกิดแล้วโตทันที (โอปปาติกะ) เช่น สัตว์นรก เปรต เทวดา พรหม

๒.๓. คติ ๕ หมายถึง

- ๑.) สัตว์นรก คือ ผู้มากไปด้วยความทุกข์ทรมานโดยส่วนเดียวซึ่งอยู่ในนรก ๔๕๖ ชุม
- ๒.) สัตว์ดิรัจฉาน คือ ผู้ไปตามขวาง เวลายืน เดิน บิน ออกมักจะราบ หรือเอียงไปทาง
พื้นโดยมาก จะไม่ตัวตรงอย่างมนุษย์ หรือเทวดา หรืออีกอย่างหนึ่ง หมายถึง ขวาง คือ หมุด
โอกาสบรรลุนิพพาน
- ๓.) เปรต คือ ผู้มากไปด้วยความหิวกระหาย
- ๔.) มนุษย์ คือ ผู้มีใจประเสริฐ
- ๕.) สวรรค์ คือ ที่อยู่ของผู้มากไปด้วยอารมณ์อันเลิศ ดั่งงามอยู่เสมอ คำว่า สวรรค์
โดยทั่วไปมุ่งหมายเอา กามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น แต่ในเรื่องของคติ ๕ นี้ หมายรวมเอาทั้งเทวดา
และพรหม ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกาถึงชั้นแนวสัญญานาสัญญาตณภูมิ

๒.๔. วิญญาณฐิติ ๗ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณ มี ๗ อย่าง ได้แก่

- ๑.) สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่ พวกมนุษย์ เทพ และวินิบาต
บางเหล่า
- ๒.) สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่ พวกพรหมผู้กำเนิดในภูมิ
ปฐมฌาน คือ พรหมปาริฉัชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหม และพวกสัตว์ผู้เกิดในอบายภูมิ ๔
- ๓.) สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่ พวกอภัสสราพรหม
คือ ปริตตภาพรหม อัปปมาณภาพรหม และอภัสสราพรหม

๔.) สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่ พวกสุภิกิณฑาพรหม คือ ปริตตสุภาพรหม อัปปรมาณสุภาพรหม และสุภิกิณฑาพรหม และพระอรธรรกกาจารย์ จัดพวกเวทป์ผลาพรหมเข้าด้วย ส่วนพระมหาสิวะเถระ จัดสุทธาวาสพรหม ๕ ชั้น เข้าด้วย

๕.) สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอากาศาณัญญาตนะ

๖.) สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นวิญญาณัญญาตนะ

๗.) สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอากิญจัญญาตนะ

และอายตนะ ๒ คือ

๑.) อลัญญีสัตตตายตนะ (พวกพรหมที่มีแต่รูปไม่มีวิญญาณ จึงไม่มีสัญญา) และ

๒.) เนวสัญญานาสัญญาตนะ

อายตนะ¹ ในที่นี้แปลว่า **ที่อยู่อาศัย**ของพรหม ๒ จำพวกนั้น คือ พวกพรหมที่มีแต่รูปแต่ไม่มีวิญญาณและไม่มีสัญญา กับ พวกอรูปพรหมที่มีวิญญาณและสัญญาละเอียดมากคล้ายกับว่าจะไม่มีวิญญาณไม่มีสัญญา พระพุทธองค์ จึงไม่ทรงจัดอยู่ในที่ตั้งแห่งวิญญาณ

ถามว่า ก็เพราะเหตุไรท่านจึงถือเอาอายตนะเข้าไว้ด้วย

ตอบว่า เพื่อให้ครอบคลุมวิญญาณะ เพราะถ้าจัดวิญญาณลลิตี ๗ หรือ อายตนะล้วน ๆ ย่อมไม่ครอบคลุมสัตว์ทุกประเภทในวิญญาณะ แต่ยอมถึงการครอบคลุมด้วยอำนาจของภพกำเนิด คติ และสัตตาวาส เพราะฉะนั้น ท่านจึงถือเอาอายตนะนี้เข้ากับวิญญาณลลิตีด้วยเพื่อให้ครอบคลุมสัตว์ในภพสามทุกจำพวก

วิญญาณลลิตี ๗ รวมกับ อายตนะ ๒ จึงเป็นสัตตาวาส ๙ ดังจะกล่าวต่อไป

๒.๕. สัตตาวาส ๙ คือ ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์ มี ๙ อย่าง เหมือนกับวิญญาณลลิตี ๗ **ต่างกันตรงที่เพิ่มข้อ ๕ เข้ามา** เป็น สัตว์เหล่าหนึ่งไม่มีสัญญา ไม่มีการเสวยเวทนา เช่น พวกอลัญญีพรหม เลื่อนข้อ ๕, ๖, ๗ ออกไปเป็นข้อ ๖, ๗, ๘ แล้ว**เพิ่มข้อ ๙** คือ สัตว์เหล่าหนึ่งผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะ

---

¹ ที.มหา.อ.มหานิทานสูตร 13/223

สรุปว่า คัมภีร์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ล้วนแต่เป็นชื่อของภูมิ เพียงแต่จำแนกแยกแยะให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ หรือเหมาะสมกับการนำไปใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ แต่ความหมายโดยรวมแล้ว หมายถึง **สถานที่อยู่ของสรรพสัตว์ทั้งหลายในลักษณะต่าง ๆ นั้นเอง** หากจะอุปมาให้เข้าใจง่ายขึ้นก็เหมือนกับการจำแนกประเภทสัตว์ เช่น สัตว์มี ๒ ชนิด คือ สัตว์บก และสัตว์น้ำ, ถ้ามี ๓ ชนิด ก็จะมีสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ หรือแยกสัตว์ตามประเภทของจำนวนขาสัตว์ อาจจะได้ ๓ ประเภท คือ สัตว์มีเท้ามาก สัตว์มีเท้าน้อย และสัตว์ไม่มีเท้า สามารถแยกให้เหมาะสมกับการนำไปใช้งานว่า เหมาะสมกับงานใด แต่ทั้งหมดก็หมายถึง สัตว์ดิรัจฉานทุกชนิดในโลกนั่นเอง

สรรพสัตว์ทั้งหลายที่ยังเวียนวนอยู่ในสังสารวัฏนี้ จึงเหมือนถูกขังอยู่ในคุกขนาดใหญ่ อุปมาเหมือนสลัดค็อกที่ถูกจองจำ เป็นประจักษ์งานที่เขาเทียมไว้ หรือประจักษ์ว่าที่ถูกไว้กับหลัก ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสถึงการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏใน มหาสิหนาสสูตร¹ ว่า

“ดูก่อนสารีบุตร...มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะและทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความหมดจดย่อมมิได้ด้วยสังสารวัฏ ดูก่อนสารีบุตร...ก็สังสารวัฏที่เราไม่เคยท่องเที่ยวไปโดยกาลยี่ดยาวช้านานนี้ เว้นแต่ชั้นปัจจุสุทธาวาส เป็นสิ่งที่หาไม่ได้ง่ายนัก”

จากพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นว่า ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภูมิต่าง ๆ เว้นแต่ปัจจุสุทธาวาสภูมิ เพราะเป็นภูมิที่อุบัติของพระอนาคามีบุคคลเท่านั้น ที่สามารถทำความเพียรจนหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ได้ ซึ่งพระองค์ไม่ได้มุ่งหมดกิเลสในภูมินั้น และแม้แต่สรรพสัตว์ทั้งหลายก็ยังคงเวียนวนไปมาในภพภูมิต่าง ๆ ด้วยอาการที่เวียนว่ายตายเกิดนี้ จึงเรียกว่า **วัฏสงสาร** ซึ่งก็สามารถจำแนกเป็นอีก ๓ ประเภท คือ

๑.) **เทญฺฐิมสงสาร** คือ การท่องเที่ยวไปในโลกเบื้องต่ำซึ่งมีอยู่ ๔ ภูมิด้วยกัน ได้แก่ นiryภูมิ คือ โลกนรก ซึ่งมีทั้งมหานรก อุตสนรก ยมโลก, เปตติวิสัยภูมิ เป็นโลกของเปรต, อสุรกายภูมิ เป็นโลกของอสุรกาย และดิรัจฉานภูมิ โลกของสัตว์ดิรัจฉาน

---

¹ ม.ม.มหาสิหนาสสูตร, 18/60.

๒.) **มัชฌิมสงสาร** คือ การท่องเที่ยวไปในโลกเบื้องกลาง มีอยู่ ๗ ภูมิ คือ มนุสสภูมิ เป็นโลกมนุษย์ และเทวภูมิ ๖ ภูมิ คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี

๓.) **อุपरिमสงสาร** คือ การท่องเที่ยวไปในโลกเบื้องสูง เป็นที่อยู่ของรูปพรหมผู้ได้บรรลुरुพฌานสมาบัติ ตั้งแต่ปฐมฌาน จนถึงปัญจฌาน มีอยู่ ๑๖ ภูมิ คือ พรหมปารีสัชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมา ปริตตภาวา อัปมาณาภา อาภัสสรา ปริตตสุภา อัปมาณสุภา สุภิกิณฑา เวทีพลลา อสัณณีสัตตทา อวิหา อตปปา สุทสสา สุทสสี และอกนิฏฐา และอรูปรพรหมผู้ได้บรรลुरुพฌานสมาบัติที่ละเอียดกว่ารูปพรหม ๔ ภูมิ คือ อากาสาัญญาจายตนะ วิญญาณัญญาจายตนะ อากิญจัญญาจายตนะ และเนวสัณญานาสัณญาจายตนะ

ในหัวข้อนี้ นักศึกษาได้ทำความเข้าใจในเรื่องภูมิ อันเป็นสถานที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ทั้งหลายหลังจากที่เกิด-ตายแล้วว่า จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภูมิทั้งหลายดังที่กล่าวมาแล้ว และไม่ใช่ว่าเป็นการตายเกิดเพียงภูมิเดียว หรือชาติเดียว แต่เป็นการเวียนว่ายตายเกิดนับภพนับชาติไม่ถ้วน จนกว่าจะละอกุศล สัมมกุศล อันเป็นเหตุให้กำจัดกิเลสในตัวให้หมดสิ้น ไปสู่ฝั่งแห่งพระนิพพานได้ ซึ่งภูมินี้ก็有一部分หนึ่งของวัฏสงสารที่ประกอบด้วยกิเลสภายในตัวของสรรพสัตว์ทั้งหลาย สถานที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลายที่มีผลอันเนื่องมาจากการกระทำที่เรียกว่า กรรม ซึ่งก่อให้เกิดวิบาก คือ กฎแห่งกรรม ที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายอยู่ในภูมิต่าง ๆ

ความเข้าใจของมนุษย์ส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ศึกษาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มักจะมีความเชื่อว่า ตายแล้วสูญ ไม่มีการเกิดอีก ทำให้ไม่เชื่อเรื่อง ภพภูมิ อันเป็นสถานที่สถิตของชีวิตหลังความตาย หรือบางคนมีศรัทธาไม่มั่นคง ศึกษาแล้วแต่ไม่ปฏิบัติ ก็จะไม่เต็มใจ แต่ก็ดีกว่าไม่เชื่อเลย และยังมีบางคนที่มีความเข้าใจที่ผิด เชื่อเพียงว่า สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ หมายความว่า ถ้าสบายใจก็เป็นสวรรค์ ถ้าทุกข์ใจก็เป็นนรก ส่วนนรก สวรรค์ อันเป็นภูมิสถานที่อยู่นอกจากมนุษย์โลกนี้ไม่มีนั่นเอง ความจริงแล้วเรื่องนี้เป็นอย่างไร นักศึกษาจะได้ศึกษาในลำดับต่อไป

วิชาภูมิวิทยานี้¹ ได้นำธรรมชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้ทรงแสดงถึงสถานที่สถิตของชีวิตในสังสารวัฏ อันเป็นคุกที่ขังสรรพสัตว์ให้เวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จักจบจักสิ้น ซึ่งนักศึกษาจะได้ศึกษาลักษณะทางภูมิศาสตร์ของภูมิ ๔ อันเป็นสถานที่อยู่ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย รวมถึงที่อยู่ของมนุษย์ในทวีปต่าง ๆ ในโลกนี้ด้วย ตลอดจนการเกิดและการสิ้นสุดของภูมิในแต่ละช่วงเวลาอีกด้วย และภูมิอันเป็นที่ล้นทุกข์ไว้ด้วย

นักศึกษาได้เรียนรู้วิธีการเดินทางเปลี่ยนภพภูมิใหม่แล้วในเรื่องของการไปเกิด (มรณะ) และการมาเกิด (ปฏิสนธิ) แล้ว ในที่นี้จะขอกล่าวทบทวนขั้นตอนการเปลี่ยนภพภูมิพอสังเขป คือ

การไปเกิดใหม่นั้นเริ่มต้นที่จิตของผู้ตายดับลง (จุติจิต) เคลื่อนออกจากกายเดิม (ปฏิสนธิจิต) จากภพที่อาศัยอยู่ เมื่อจิตหลุดจากกายหยาบก็จะปฏิสนธิเป็นกายใหม่ ในภพใหม่ทันที กายใหม่ที่เป็นกายละเอียดนี้ยังคงมีธาตุ ๔ อย่างละเอียดเป็นส่วนประกอบ ส่วนจะไปเกิดในภพใดนั้น ก็แล้วแต่อำนาจแห่งการกระทำที่ตนทำไว้ครั้งเมื่อเป็นมนุษย์ ส่วนร่างกายที่ไม่มีจิตที่เรียกว่า **ซากกเลวระ** จะคงเหลือแต่มหาภูตรูปอันประกอบด้วยธาตุ ๔ ก็แตกทำลายสลายไปสู่สภาพเดิม

ต่อไปนักศึกษาจะได้ศึกษาภูมิวิทยา สำหรับชีวิตของสัตว์ที่ยังต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏอีกยาวไกล ตามหลักของพระพุทธศาสนา แต่เพื่อความเข้าใจในภาพรวมของธาตุธรรมทั้งหมด จึงขอนำนักศึกษาเข้าสู่โครงสร้างของธาตุธรรมโดยองค์รวมทั้งหมดก่อน ต่อจากนั้นจะนำนักศึกษาได้รู้จักที่ตั้ง และชื่อของภูมิต่าง ๆ โดยละเอียด ตามคัมภีร์พุทธศาสนาที่ท่าน¹ ได้แสดงภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์โลก พร้อมทั้งการเกิดขึ้นและการสิ้นสุดของภูมิไว้ ดังนั้นในหัวข้อเรื่อง ภูมิวิทยา จึงมีเรื่องที่ควรศึกษา ๓ ประการ คือ

๑. องค์รวมของธาตุธรรมอันเป็นอนันตตะไม่มีที่สิ้นสุด
๒. การเกิดและการแตกทำลายของโลกธาตุ
๓. ประเภทของภูมิ

---

¹ พระไตรปิฎก อรรถกถา จะอ้างเมื่อถึง และอภิธรรมัตถะสังคหะ อภิธรรมัตถะวิภาวินี ที่ท่านพระอนุรุธาจารย์ และพระคัมภีร์คณาจารย์รจนานา (แต่ง)

บทที่ ๒ องค์รวมธาตุธรรม

เนื้อหาบทที่ ๒

๑. ความหมาย

๒. ประเภทขององค์รวมธาตุธรรม

๑. อายตนะนิพพาน

๒. โครงสร้างโลกธาตุ

๒.๑. ที่ตั้งกามภูมิ ๑๑

๑.) ที่ตั้งอบายภูมิ ๔

๒.) ที่ตั้งกามสุคติภูมิ ๗

๒.๒. ที่ตั้งรูปาวจรภูมิ

๒.๓. ที่ตั้งอรูปาวจรภูมิ

๓. โลกัณฑ์นรก

วัตถุประสงค์

บทนี้ต้องการให้นักศึกษาเข้าใจในเรื่องต่อไปนี้

๑. ความหมายของธาตุธรรม

๒. ประเภทขององค์รวมธาตุธรรมตามลักษณะภูมิศาสตร์หรือกายภาพ

๓. เข้าใจภาพรวมขององค์รวมธาตุธรรม

๔. เข้าใจโครงสร้างของนิพพาน โลกธาตุ และโลกัณฑ์นรก

บทที่ ๒ องค์รวมธาตุธรรม

ธาตุธรรม คืออะไร ?

ธาตุธรรม คือ **สภาพอันเป็นส่วนประกอบหลักของสิ่งทั้งปวง** ซึ่งแบ่งได้หลายประเภท แต่เมื่อกกล่าวโดยรวมแล้วก็มี ๒ ประเภทใหญ่ คือ ๑. สังขตธาตุ สังขตธรรม ๒. อสังขตธาตุ อสังขตธรรม

สังขตธาตุ สังขตธรรม คือ **สภาพที่เปลี่ยนแปลงได้ตามการปรุงแต่งโดยกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ**ที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไป ไม่เที่ยง ไม่คงทนถาวร และไม่ใช่ว่าตนที่ยึดถือได้ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป ซึ่งแปรเปลี่ยนไปเป็น คน สัตว์ สิ่งของ ดิน อากาศ ไฟ ดวงดาว ภูพ ภูมิต่าง ๆ จักรวาลต่าง ๆ เป็นต้น

อสังขตธาตุ อสังขตธรรม คือ **สภาพที่คงที่แน่นอนไม่มีการเปลี่ยนแปลงไป ด้วยเหตุปัจจัยใด ๆ** มีลักษณะที่เที่ยงแท้ คงทนถาวร ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ควรที่จะยินดี เพราะเป็นบรมสุข และเป็นที่พักแก่ตนได้ ซึ่งได้แก่ **พระนิพพาน**

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) กล่าวว่า ธาตุกับธรรมแยกกันไม่ได้ ธาตุเป็นเบาะที่รองรับธรรม ธรรมเป็นตัว มีธาตุต้องมีธรรม มีธรรมต้องมีธาตุ อาศัยซึ่งกันและกัน เหมือนกายกับใจแยกกันก็บรลัยไป

องค์รวมของธาตุธรรมทั้งหมดอันเป็นอนันตะ เมื่อจัดตามภูมิศาสตร์หรือตามลักษณะทางกายภาพแล้ว ก็ย่อมหมาหมายถึง ที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้ยังมีกิเลส และสถานที่เข้าไปทรงผู้หมดกิเลส คือ **พระผู้เข้านิพพานไว้แล้ว** ก็ประกอบด้วย ๑. อายตนะนิพพาน ๒. โลกธาตุ ๓. โลกัณฑ์นรก ซึ่งมีอธิบายดังต่อไปนี้

การเรียงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของ นีพพาน ภพสาม โลกันต์

๑. อายตนะนิพพาน

อายตนะ (นิพพาน) เป็นอายตนะอย่างหนึ่งที่พ้นไปจากภพ ๓ ตามความเห็นของนักปริยัติเชื่อเพียงว่า นิพพาน เป็นเพียงความไม่มีกิเลสเท่านั้น เป็นธรรมายตะ หรือธรรมารมณฺ์ อย่างหนึ่งของพระอรหันต์ผู้ยังเป็นอยู่ มิใช่หมายถึง อายตนะอย่างหนึ่งต่างหากจากภพ ๓ ซึ่งเป็นสถานที่ประทับของพระผู้หมดกิเลสหลังนิพพานแล้ว เหมือนอายตนะเป็นที่เกิดที่อาศัยอยู่ของสัตว์ในภพ ๓ เช่น อสังขณีสัตตตายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นต้น พระอรหันต์ดับขันธแล้วก็ยังเป็นอันสิ้นสุดการเกิดในภพ ๓ แต่ไปสถิต ณ ที่ใดมิได้กล่าวความเห็นเช่นนี้เฉียดไปทางตายแล้วสูญ คนส่วนใหญ่จึงไม่ต้องการไปนิพพานกัน

ในคัมภีร์พุทธศาสนา มีบางแห่งเหมือนกันที่กล่าวคล้ายกับว่ามีอยู่ต่างหากจากภพ ๓ เช่นกล่าวว่า **นิพพานเป็นคติทางไปของพระอรหันต์**, หรือ **โลกที่มัจจุ (ความตาย) ไปไม่ถึง**, หรือที่พระยโสธราเถรี กล่าวว่า “ชาติ ชรา พยาธิ และมรณะ มิได้มี **จักไปสู่นิพพาน** สถานที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นบุรีอันไม่มีความแก่ ความตาย และความไม่มีภัย”

ในอรรถกถาโอฆตรณสูตร¹กล่าวทำนองว่า พระนิพพานอยู่เบื้องบนของภพ ๓ ก็มี เช่นกล่าวว่า “โอฆะเป็นเหตุให้ตกไปในเบื้องต่ำ ยังสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในอำนาจของตนให้ตกไปในเบื้องต่ำ คือให้เกิดในทุคติต่างๆ มีนรก เป็นต้น เมื่อไม่ให้ไปใน **เบื้องบน คือ พระนิพพาน** ย่อมให้ไปในเบื้องต่ำ คือ ในภพ ๓, กำเนิด ๔, คติ ๕, วิญญานฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๘ ”

ในโลहितตัสสสูตร กล่าวว่า **เป็นที่สุดโลก (โลกนโต)** ที่ไปไม่ถึงด้วยยวดยานพาหนะในโลกนี้ (พระอรรถกถาก็แก้ว่าหมายถึง สังขารโลก) จึงไม่ได้กล่าวว่าตั้งอยู่ที่สุดโลกตามแนวใด แต่ถ้าประมวลความเข้ากับอรรถกถาโอฆตรณสูตร ก็ต้องเป็นที่สุดโลก (ที่สุดจักรวาลหรือที่สุดโลกธาตุ) เบื้องบน เพราะเป็นสิ่งประเสริฐ

---

¹ ส.ศคา.อ.โอฆตรณสูตร 24/34

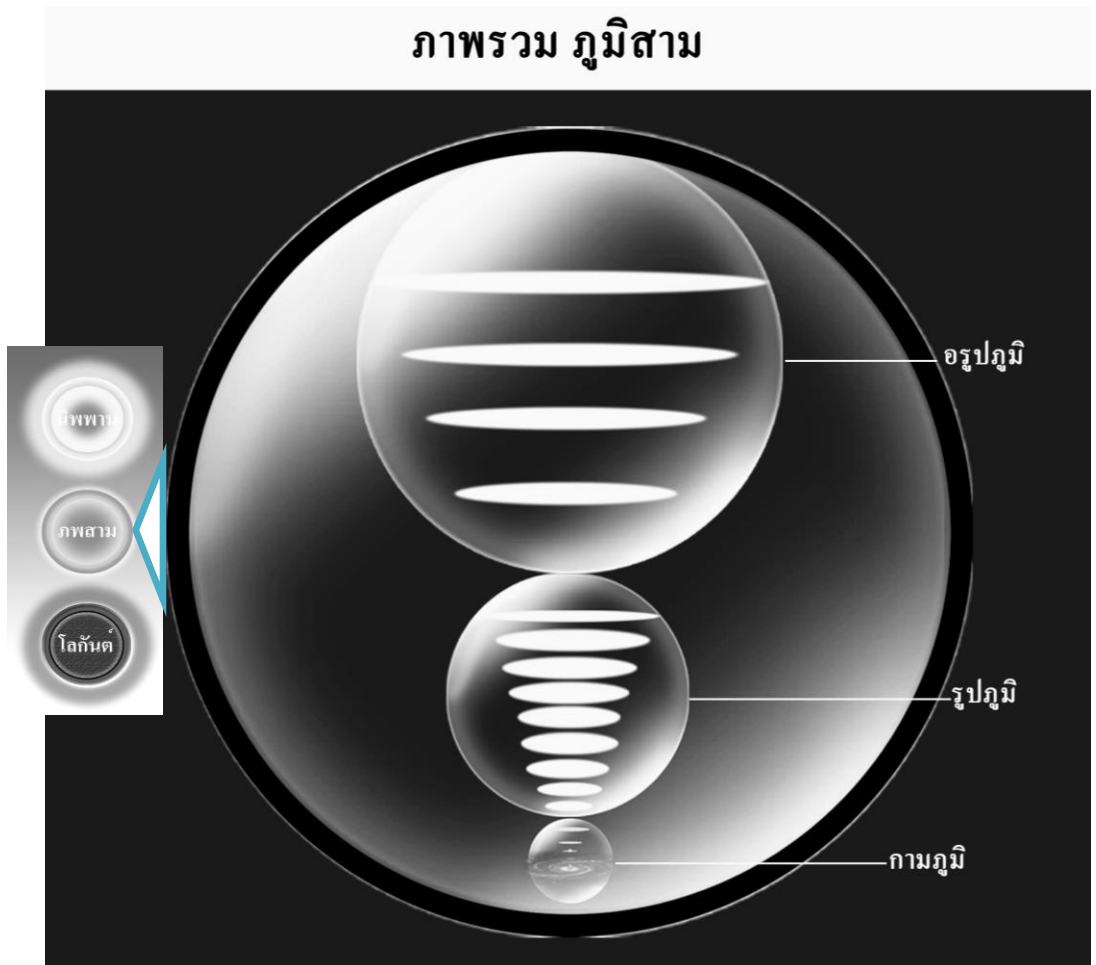
แต่ตามความรู้เห็นด้วยญาณทัศนะ (มิใช่เป็นเพียงความเชื่อหรือความคิดเห็น) ของพระนักปฏิบัติทั้งหลาย เช่น พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) เห็นว่า พระนิพพาน มีอยู่ต่างหากอยู่เบื้องบนจากภพ ๓ ขึ้นไปอีก ระยะห่างประมาณ ๓ เท่าตัวของภพ ๓ **มีลักษณะกลมโดยรอบตัว (กลมเหมือนดวงแก้วใส) เป็นที่ประทับของพระธรรมกายพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและที่สถิตอยู่ของพระธรรมกายอรหันต์นับไม่ถ้วนที่ดับกายที่มีปฏิสนธิ อันเป็น**

เหตุให้เกิดในภพสามได้หมดแล้ว จึงไปสู่อายตนะนิพพานนั้น รายละเอียดจะไม่ขอกล่าวไว้ ณ ที่นี้ หากนักศึกษาสนใจฟังศึกษาได้จากคู่มือสมาธิ หรือศึกษาต่อในชั้นอภิธรรมศึกษา ๔ **ต่อไป** จากญาณทัศนะวาทะดังกล่าวจึงทำให้เป็นที่คัดค้านของเหล่านักปริยัติรุ่นหลังเป็นอันมากที่หวังยึดตำราไปนิพพาน ซึ่งเป็นสิ่งที่นักศึกษาต้องพิจารณาโดยแยบคายเพื่อประโยชน์ใหญ่แก่ตนเองต่อไป

๒. โลกธาตุ

โลกธาตุ ในที่นี้มุ่งหมาย **โอกาสโลก** ซึ่งเป็นที่อยู่ของสัตว์ มีลักษณะเป็นทรงกลมรอบตัว โครงสร้างของโลกธาตุหนึ่ง ๆ ประกอบด้วย กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ อันเป็นโอกาสโลก ซึ่งก็มีลักษณะเป็นทรงกลมรอบตัวเหมือนกัน เรียงซ้อนอยู่ภายในโลกธาตุอีกทีหนึ่ง เรียงลำดับจากล่างขึ้นบน คือ กามภูมิอยู่ล่างสุด ถัดขึ้นไปเป็นรูปภูมิอยู่กลาง สูงขึ้นไปเป็นอรุภูมิ หากจะเปรียบเทียบก็จะคล้ายเอาลูกบิงปอง ลูกเทนนิส และลูกแฮนด์บอล มาบรรจุเรียงไว้ภายในลูกฟุตบอล โดยเอาลูกบิงปองอยู่ข้างล่างตามลำดับ ภาพรวมภูมิสามมีดังนี้

ก.) **กามภูมิ** ลักษณะเป็นทรงกลมรอบตัว มีเขาสีเนรุ เป็นแกนจุดศูนย์กลาง

- ข้างล่างเขาสีเนรุเป็นมหานรก ๘ ชุม มีอุสสทนรก และยมโลกนรก เป็นบริวาร ล้อมรอบทั้ง ๔ ทิศ,
- ตามแนวระนาบเริ่มแต่ตอนกลางเขาสีเนรุ จะมีภูเขาล้อมรอบ ๗ ลูก เรียงล้อมลดหลั่นกันไปทีละครั้งตามลำดับจนถึงลูกที่ ๗ ต่ำสุด คือ ๑. ยุคันธร, ๒. อิลินธร, ๓. กรวิกะ, ๔. สุทัสสนะ, ๕. เนมิินธร, ๖. วินิตตะกะ และ ๗. อัสดกัณณ
- ในทิศทั้ง ๔ ของเขาสีเนรุ จะเป็นทวีปทั้ง ๔ คือ ๑. อุตตรกรูทวีป, ๒. ปุพพิเทหทวีป ๓. อปรโคยานทวีป และ ๔. ชมพูทวีป พร้อมด้วยทวีปที่เป็นบริวารอีก ทวีปละ ๕๐๐ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์
- ตั้งแต่ตอนกลางเขาสีเนรุ หรือบนยอดเขายุคันทรลงมา จะเป็นที่อยู่ของเทพชั้นจาตุ-มหาราชิกา มีพระอาทิตย์ พระจันทร์เวียนโดยรอบเขาสีเนรุ
- ยอดเขาสีเนรุไปจะเป็นที่อยู่ของเทพชั้นดาวดึงส์ เหนือขึ้นไปตามลำดับจะเป็นที่อยู่ของเทพชั้นยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี

ข.) **รูปภูมิ** สูงถัดขึ้นไปจากกามภพ มีลักษณะเป็นทรงกลมรอบตัวเหมือนกันแต่มีขนาดใหญ่กว่ากามภพ ประกอบด้วยรูปภพ ๔ ชั้น (ภาคพื้น) สูงขึ้นไปเป็นลำดับ เป็นที่อยู่ของรูปพรหม ๑๖ ประเภท

ค.) **อรูปภูมิ** สูงถัดขึ้นไปจากรูปภพ มีลักษณะทรงกลมรอบตัวมีขนาดใหญ่กว่ารูปภพอีก ประกอบด้วยอรูปพรหม ๔ ชั้น สูงขึ้นไปเป็นลำดับ เป็นที่อยู่ของอรูปพรหม ที่มีวิญญานและสัญญาที่ละเอียด และกายที่ไม่เป็นที่ยึดถือของรูป ๒๘

ทั้งหมดนี้ **เรียกว่า โลกธาตุ ๑**

ช่องว่างระหว่างภูมิ ๓ โดยรอบ จนจรดขอบในของโลกธาตุ โดยรอบเป็นอากาศภายใน โลกธาตุ ช่องว่างนอกขอบโลกธาตุ ไปโดยรอบเป็น **อชชฎากาส** หรืออชโฆฆากาส คือ อากาศ เว้งว้างภายนอกโลกธาตุ อันไม่มีที่สิ้นสุด แนวขวางแนวเดียวกันไปโดยรอบก็จะเป็นโลกธาตุ อื่นอีกไม่มีที่สิ้นสุด¹ ซึ่งแสดงว่า โลกธาตุอื่นจะไม่ซ้อนกันทั้งแนวนนแนวล่าง เพราะที่ลุดเบื้อง

¹ ที.สี.อ.11/182, อภิ.ธมมสงคณี อ. 75/36

บนเป็นอายตนะนิพพาน ที่สุดเบื้องล่างเป็นโลกันตนรก ตรงตามภาคปฏิบัติ โลกธาตุหรือจักรวาลยังแบ่งเป็นขนาดกลุ่มอีก คือ จักรวาลหรือโลกธาตุขนาดเล็กมีพันจักรวาล ขนาดกลางมีหนึ่งล้านจักรวาล ขนาดใหญ่มีแสนโกฏิจักรวาล¹ (รายละเอียดดูใน จูฬนีสสูตร) หรือถ้าแบ่งตามพุทธเขต²ก็ได้ ๓ คือ

๑. **ชาติเขต** เป็นสถานที่เสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีเขตเกิดโดยรอบหมื่นจักรวาล หมายความว่า ในหมื่นจักรวาลนี้จะมีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติคราวละ ๑ พระองค์เท่านั้น มีจักรวาลที่เป็นศูนย์กลางเป็นที่เสด็จอุบัติเรียกว่า **มงคลจักรวาล** โดยมีจักรวาลอื่นเวียนโดยรอบอีก ๙,๙๙๙ จักรวาล

อีกหนึ่งเขตนี้ก็เป็นเขตโปรดสัตว์โลก ที่อยู่ภายในข่ายพระญาณของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์³

๒. **อาณาเขต** เขตที่ถูกคุ้มครองด้วยอำนาจพระปริตรของพระพุทธเจ้า ๑ องค์ มีอาณาเขตโดยรอบแสนโกฏิจักรวาล

๓. **วิสัยเขต** เขตที่เป็นอารมณ์แห่งพระญาณของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ๆ แผ่ไปได้เกินอาณาเขตจักรวาลไม่มีที่สิ้นสุด ตามแต่พระองค์ประสงค์จะรู้เห็นสิ่งใดมีประมาณเท่าใดก็ทรงแผ่พระญาณไปได้เพียงนั้น

บางแห่งกล่าวความหมายของโลกธาตุกับจักรวาลเป็นหน่วยเดียวกัน คือ ๑ จักรวาลเท่ากับ ๑ โลกธาตุอันเป็นโอกาสโลก สถานที่รองรับสัตว์โลกแต่ละหน่วยเท่านั้น⁴

บางแห่งกล่าวความหมายของโลกธาตุกว้างกว่า เช่นกล่าวว่า โลกธาตุอย่างเล็กมีพันจักรวาล โลกธาตุอย่างกลางมีล้านจักรวาล โลกธาตุอย่างใหญ่มีแสนโกฏิจักรวาล เป็นต้น ประมวลความตามนี้ โลกธาตุน่าจะหมายถึง ขนาดของกลุ่มจักรวาล แต่ละกลุ่ม⁵

---

¹ อัง.ติก. จูฬนีสสูตร 34/431

² วิ.มหาวิ.อ.สมันตปาสาทิกา 1/285

³ ที.ที. อ.โสณทัณฑสูตร 12/18

⁴ ที.มหา.อ.มหาโควินทสูตร 14/53

⁵ ที.มหา.อ.มหาโควินทสูตร 14/53

คำว่า “จักรวาล” บางแห่งกำหนดเอาเพียงที่อำนาจของรัศมีพระอาทิตย์พระจันทร์แผ่ไป ถึงจนจรตมูเขาจักรวาลเท่านั้น นั่นหมายความว่า คำว่า **จักรวาล มีความหมาย ครอบคลุมเพียง ในกามภพเท่านั้น** ในกามภพก็กำหนดเพียงอำนาจการโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์ โดยรอบเขาสีเนรุ ด้านขวาง มีรัศมีแผ่ไปรอบตัว ๑,๘๐๐,๐๐๐ โยชน์ กินพื้นที่ ๓ ทวีป จรด กลางภูเขาจักรวาลบรรพต¹ (มนุษย์ ๔ ทวีป จนถึงเทพชั้นจาตุมาหาราชิกา) ด้านบนจรดใต้ภพ ดาวดึงส์ เป็นที่สุด และภูเขาจักรวาลซึ่งตั้งโอบล้อม พหิทะนที² ก็มีขนาดต่ำกว่าเขาสีเนรุ³ อัน เป็นแกนกลางของกามภพ และฐานที่ตั้งของเขจักรวาลก็อยู่โดยรอบกามภพแนวเดียวกันกับ เขาสีเนรุเท่านั้น ในเรื่องนี้จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องศึกษาในภาคปฏิบัติของท่านผู้รู้ใน ภาคปฏิบัติต่อไป

นักศึกษาได้ทราบที่ตั้งของภูมิต่าง ๆ ในโครงสร้างของโลกธาตุโดยย่อก่อน ซึ่งในที่นี้จะ ขอจัดภูมิตามที่กล่าวไว้ในอภิธรรมัตถสังคหะ แบ่งเป็น ๓ คือ **๑. กามภูมิ ๑๑ (อบายภูมิ ๔ กามสุคติภูมิ ๗) , ๒. รูปาวจรภูมิ ๑๖, ๓. อรูปาวจรภูมิ ๔, อันเป็นฐานภูมิ ดังนี้**

---

¹ ที.มหา.อ.มหาลทานสูตร 13/102

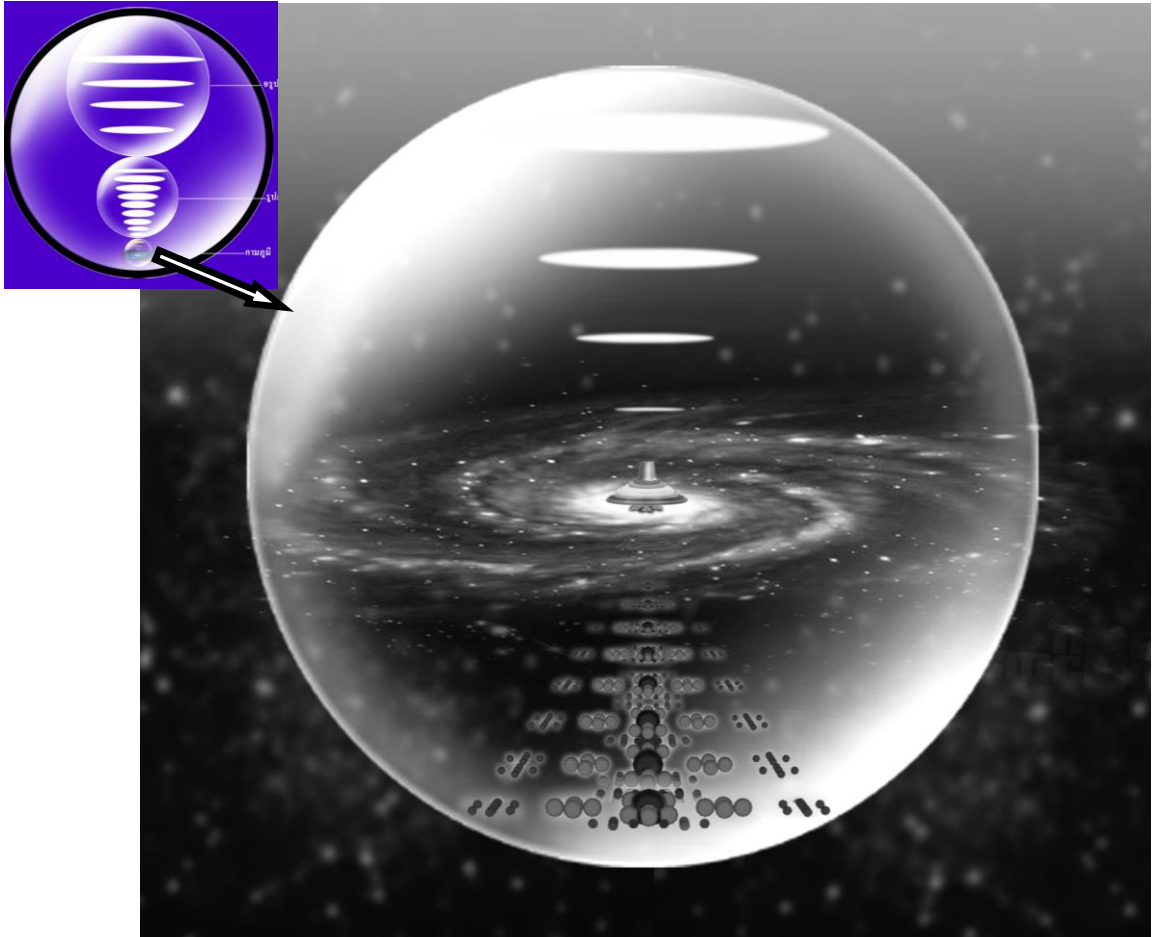
² พหิทะนที คือ แม่น้ำภายนอกเขาสัตตบรรพต (เขา ๘ ลูก) ส่วนแม่น้ำที่คั่นในระหว่างเขาทั้ง ๘ ลูกเรียกว่า แม่น้ำสี่พันคร

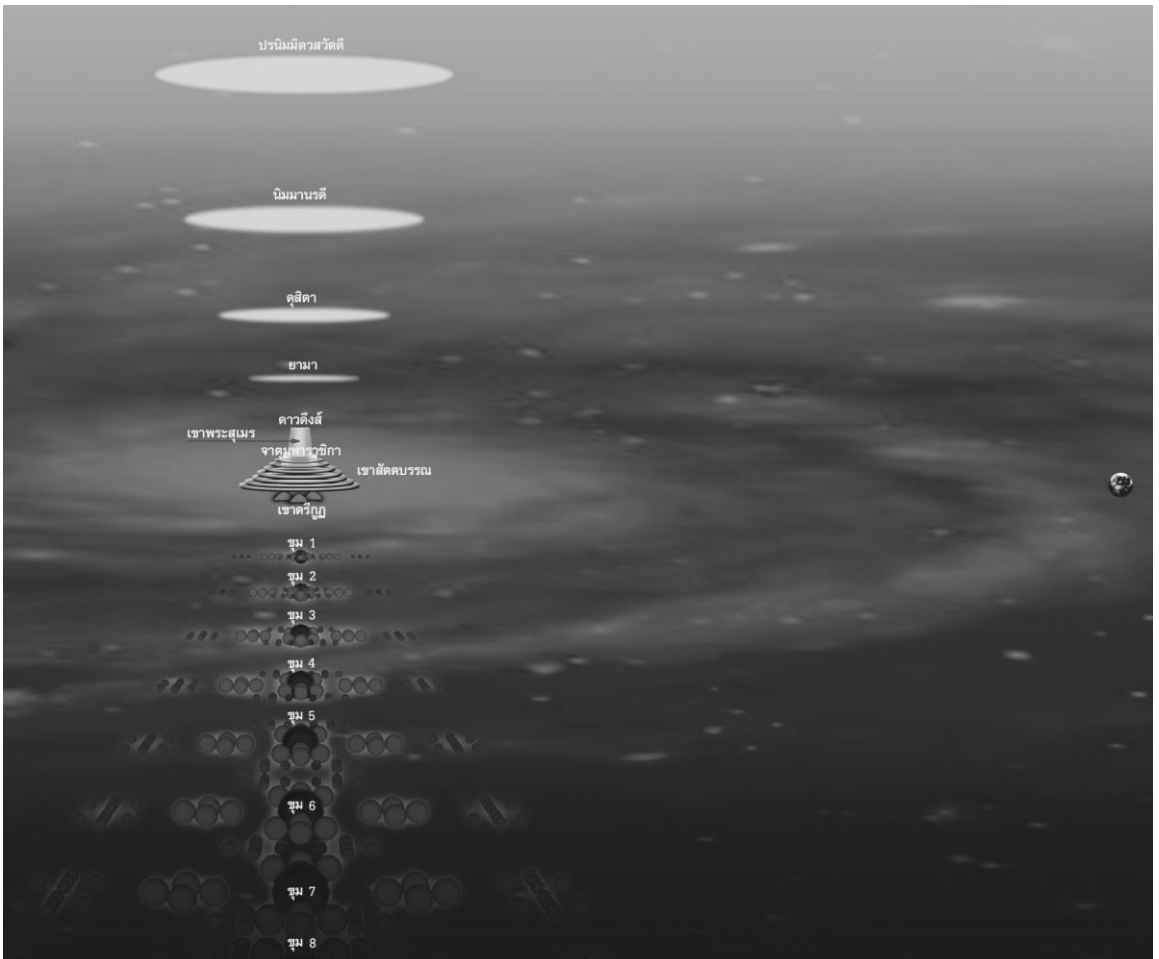
³ ภูเขาสีเนรุสูง 84,000 โยชน์ ภูเขาจักรวาลสูง 82,000 โยชน์

๒.๑. กามภุมิ

กามภุมิ แปลว่า ภุมิเป็นที่ท่องเที่ยวไปของเหล่าสัตว์ผู้ติดข้องในกามคุณโดยมาก
ได้แก่ อบายภุมิ ๔ และกามสุคติ ๗ รวมเป็นกามภุมิ ๑๑ ภุมิ มีลักษณะกลมรอบตัว มีเข
ลิเนรุ เป็นจุดศูนย์กลางของจักรวาลกามภุมิ

(ดูภาพประกอบ)

๑. ที่ตั้งอบายภูมิ ๔

อบายภูมิ มี ๔ ภูมิ จัดอยู่ในกามภูมิ จัดแบ่งตามลำดับผลของการกระทำอกุศลกรรม จากหนักเป็นลำดับไป ดังนี้

๑. นิรยภูมิ   แต่ละขุมก็มีลักษณะทรงกลมรอบตัวเหมือนกัน ตั้งอยู่ภายใต้เขาตริภุฏฐ (เขาสามยอด) ซึ่งเป็นที่รองรับเขาสีเนรุ เป็นลำดับไปจากมหานรก (ขุมใหญ่) ขุมที่ ๑ ถึงขุมที่ ๘ ในแต่ละขุมใหญ่จะมีขุมบริวาร คือ อุตสนรก อยู่โดยรอบทั้ง ๔ ทิศ, ทิศละ ๔ ขุม รวม

มีนรกขุมบริวาร ๑๒๘ ขุม ถัดจากอุสสทนรกออกไปจะเป็นนรกขุมย่อยคือ ยมโลก อยู่โดยรอบทิศทั้ง ๔ ของมหานรก ทิศละ ๑๐ ขุม รวมมีนรกขุมย่อย ๓๒๐ ขุม รวมขุมนรกทั้งหมด ๔๕๖ ขุม

๒. เปตติวิสัยภูมิ

อยู่ชอกด้านนอกของเขตรีกูภูมิ อยู่ซ้อนกับภูมิมนุษย์ก็มี

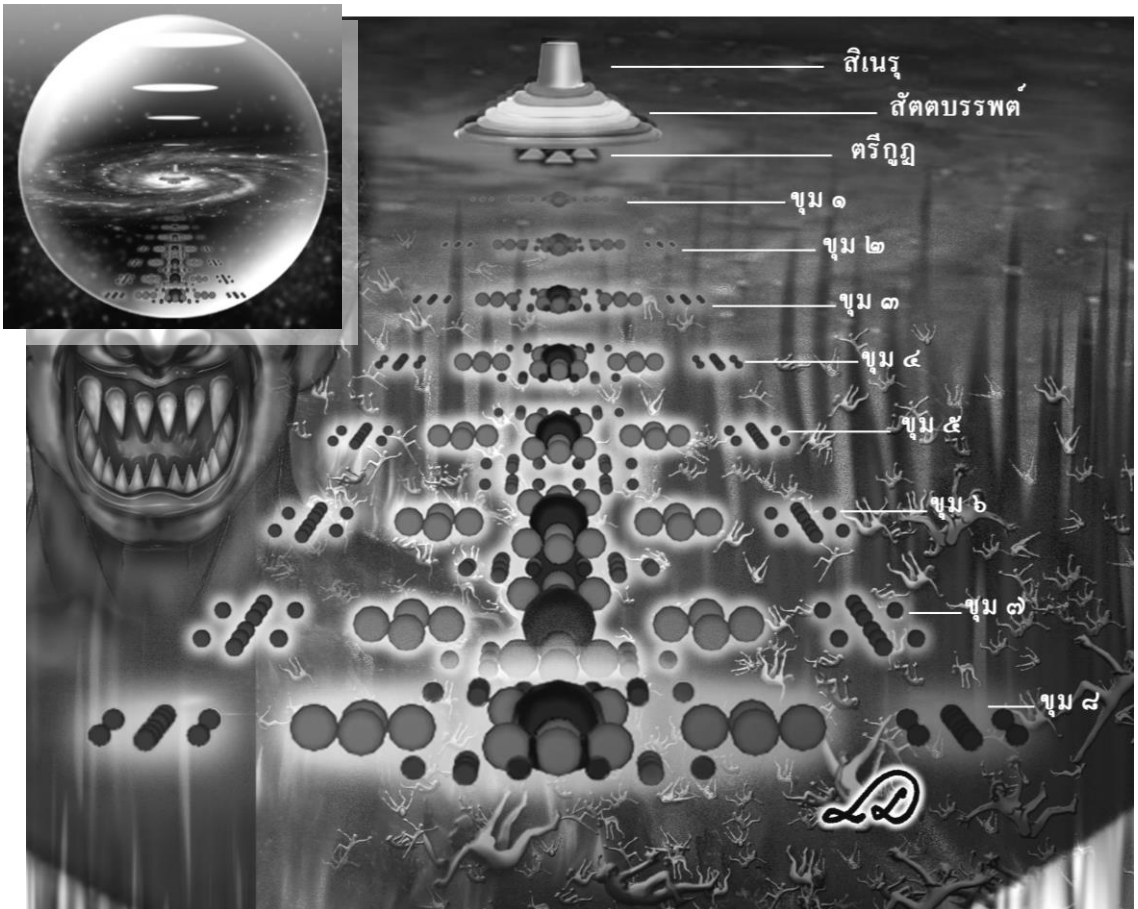
๓. อสุรกายภูมิ

อยู่ชอกด้านนอกของเขตรีกูภูมิ อยู่ซ้อนกับภูมิมนุษย์ก็มี

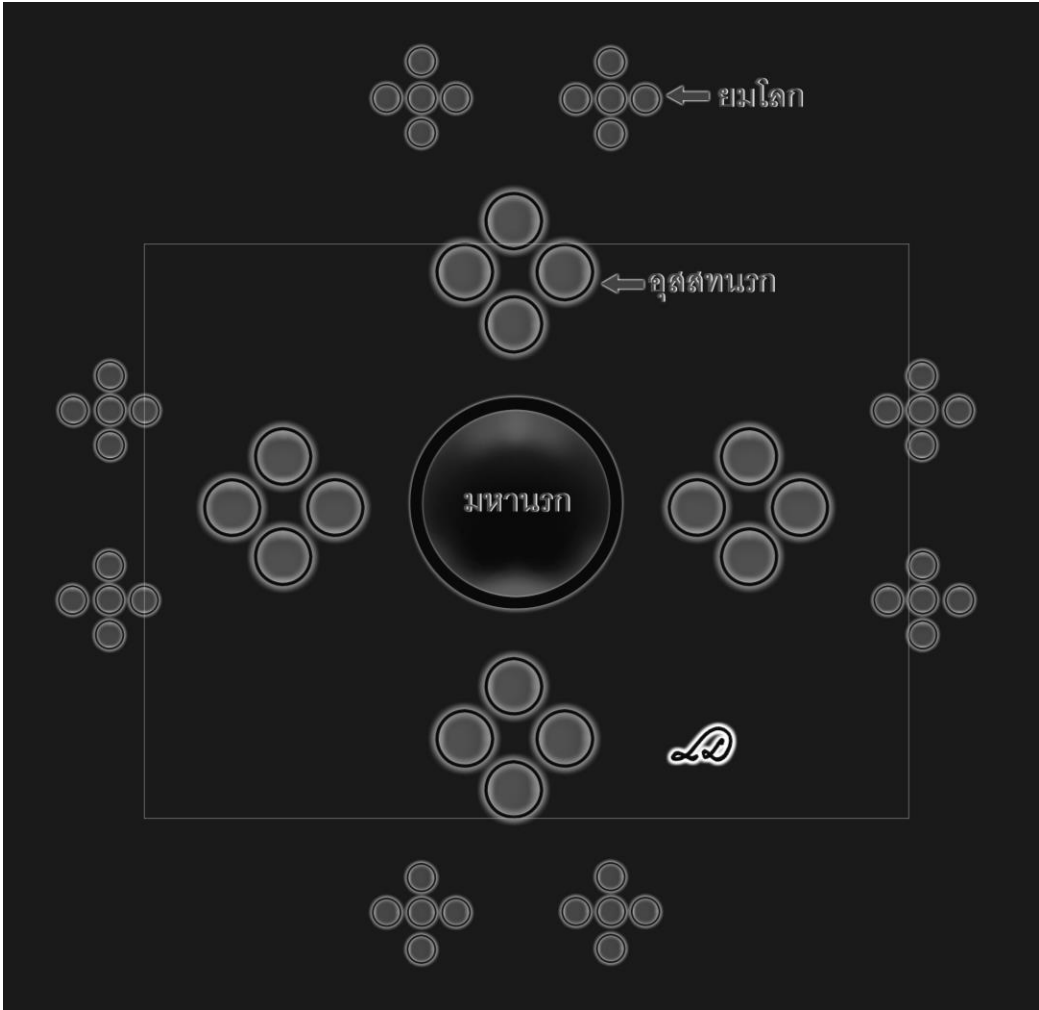
๔. ดิรัจฉานภูมิ

อยู่ปนกันกับมนุษย์ภูมิ ไปจนถึงเทวภูมิชั้นต่ำ ตั้งแต่กลางเขาสีเนรุลงมา เช่น พวกนาค ครุฑ และสัตว์หิมพานต์ทั้งหมด

(ดูภาพประกอบ)

ภาพรวมโครงสร้างนิรยภูมิในภาพสามแต่ละขุม ๆ ละ 57 ขุม
รวมทั้งหมด $8 \times 57 = 456$ ขุม

๒. ที่ตั้งกามสุคติภูมิ ๗

คำว่า **สุคติ** หมายถึง **สถานที่ที่ดี ที่ใครได้อยู่แล้วย่อมมีความสุขโดยมาก** เป็นสถานที่ที่สัตว์โลก ที่ประกอบกรรมดีจะไปถือกำเนิดใหม่หลังจากตายแล้ว ผู้ที่สร้างกรรมดีพอประมาณ ปราศจากกรรมชั่ว หรือมีกรรมชั่วเพียงเล็กน้อย ก็อาจจะถือกำเนิดใหม่ในโลกมนุษย์อีกทันที ส่วนผู้สร้างกรรมดีไว้มากเป็นพิเศษ ก็จะได้โอกาสถือกำเนิดใหม่แบบโอปปาติกะในโลกสวรรค์ เสวยทิพย์สุขเป็นเวลายาวนานแสนนาน กามสุคติภูมิ ๗ นี้ ได้แก่ มนุสสภูมิ ๑ และเทวภูมิ ๖

มนุสสภูมิ มี ๑ ภูมิ จัดอยู่ในกามภพ เป็นภูมิที่ทำให้เกิดการกระทำที่เป็นกุศล อกุศล และรับผลทั้งสุขและทุกข์ปนกัน มนุษย์มีที่เกิดที่อยู่อาศัย ๔ ทวีป คือ

๑. ปุพพิเทททวีป	อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของภูเขาสิเนรุ
๒. อปรโคยานทวีป	อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ
๓. ชมพูทวีป	อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุ
๔. อุตตรกุรุทวีป	อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสิเนรุ

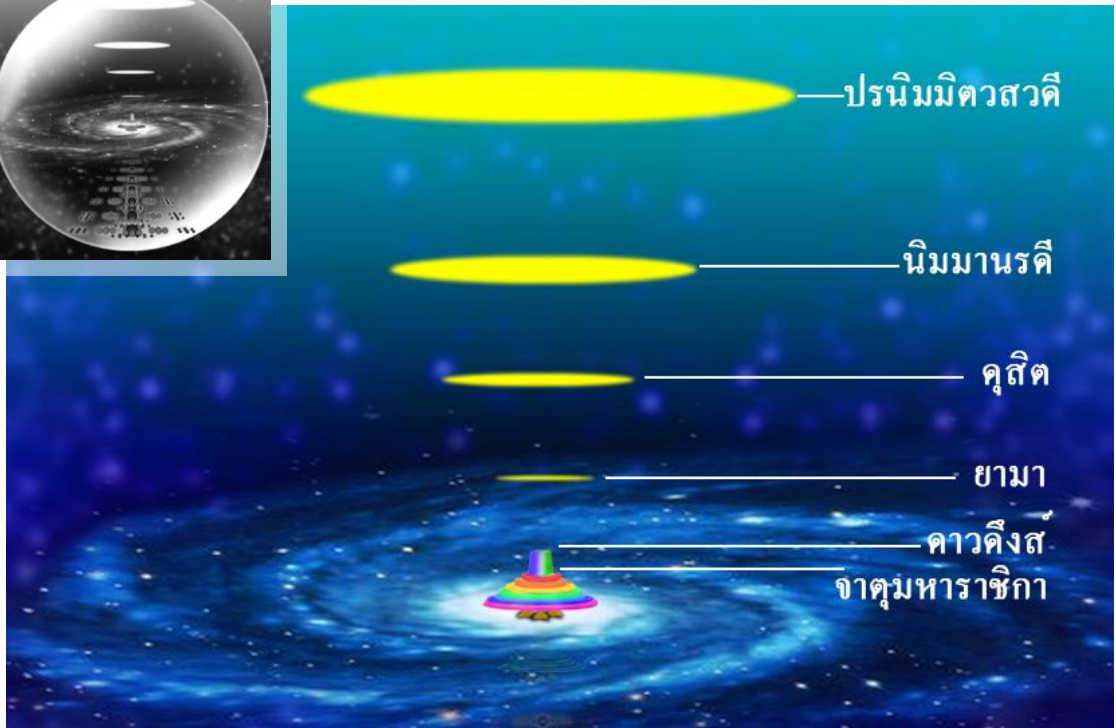
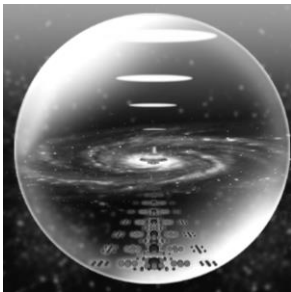

ทวีปทั้ง ๔

เทวภูมิ มี ๖ ภูมิ จัดอยู่ในกามภพ จัดแบ่งตามลักษณะของการกระทำฝ่ายกุศล

๑. จาตุมหาราชิกาเทวภูมิ	อยู่รอบเขาภูเขาลีเนรุตอนกลางลงมา
๒. ดาวดึงส์เทวภูมิ	อยู่บนหน้าตัดของภูเขาลีเนรุ
๓. ยามาเทวภูมิ	อยู่สูงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปในอากาศ
๔. ดุสิตาเทวภูมิ	อยู่สูงจากสวรรค์ชั้นยามาขึ้นไปในอากาศ
๕. นิมมานรดีเทวภูมิ	อยู่สูงจากสวรรค์ชั้นดุสิตขึ้นไปในอากาศ
๖. ประณีตสวรรค์ดีเทวภูมิ	อยู่สูงจากสวรรค์ชั้นนิมมานรดีขึ้นไปในอากาศ
- (ดูภาพประกอบ)

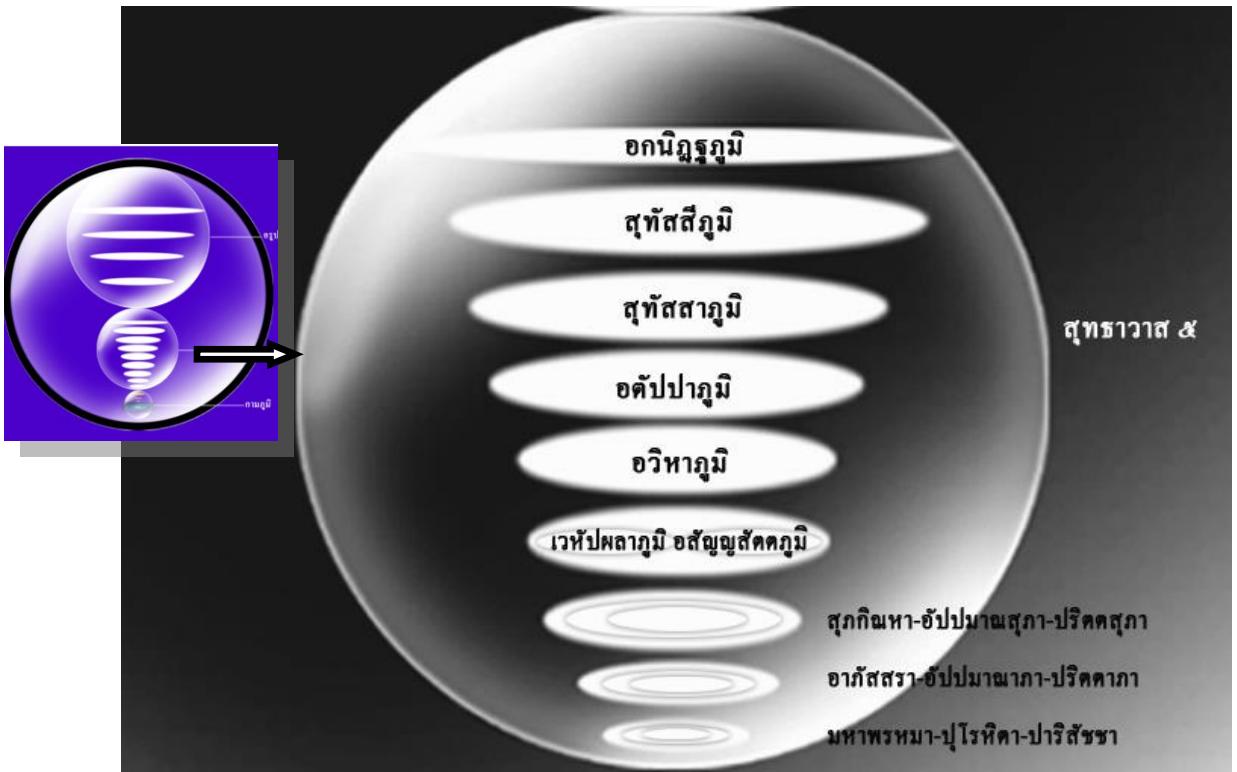

๒.๒. รูปาวจรภูมิ

รูปาวจรภูมิ แปลว่า **ภูมิอันเป็นที่เกิดของรูปาวจรวิบากจิต และรูปพรหมทั้งหลาย** ที่ตั้งรูปาวจรภูมิ

รูปภูมิ มี ๑๖ ภูมิ (๙ ชั้น) หรือที่เรียกว่า รูปภพ เป็นที่เกิดที่อาศัยของพวงรูปพรหม จัดแบ่งตามความละเอียดของฌานที่ตนได้ สถานที่ตั้ง อยู่สูงจากสวรรค์ขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ภูมิที่สูงกว่าจะมีขนาดใหญ่กว่า แต่มีบางภูมิมีภาคพื้นอยู่ในระดับเดียวกัน ให้นักศึกษาดูจากแผนภาพ รูปพรหม ๑๖ ประเภทคือ

๑. ปาริสังขภูมิ	๙. สุภิกขินหาภูมิ
๒. ปุโรหิตาภูมิ	๑๐. เวหัพผลาภูมิ
๓. มหาพรหมาภูมิ	๑๑. อสังขญีสัตตาภูมิ
๔. ปริตตาภูมิ	๑๒. อวิหาภูมิ
๕. อัปปมาณภาภูมิ	๑๓. อตปปาภูมิ
๖. อากัสสราภูมิ	๑๔. สุทสสาภูมิ
๗. ปริตตาสูภาภูมิ	๑๕. สุทสสีภูมิ
๘. อัปปมาณสุภาภูมิ	๑๖. อกนิฐฐภูมิ

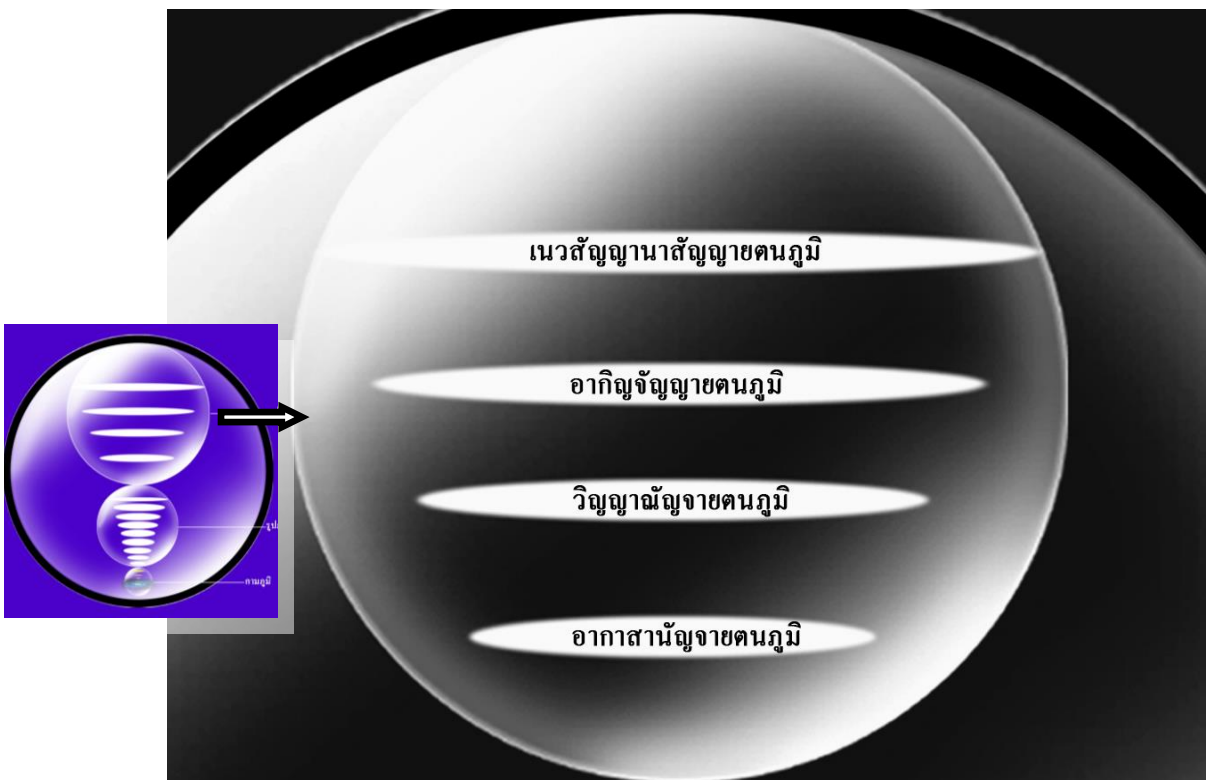

๒.๓. อรูปาวจรภูมิ

อรูปาวจรภูมิ แปลว่า **ภูมิอันเป็นที่เกิดของอรูปาวจรวิบากจิต และอรูปพรหมทั้งหลาย** ที่ตั้งอรูปาวจรภูมิ

อรูปภูมิ มี ๔ ภูมิ หรือ ที่เรียกว่า อรูปภพ เป็นที่เกิดที่อาศัยของอรูปพรหมทั้งหลาย มีที่ตั้งสูงกว่ารูปภูมิขึ้นไปเป็นชั้นตามลำดับ มีขนาดใหญ่ขึ้นไปเรื่อย ๆ ชั้นบนสุดจะมีขนาดใหญ่ที่สุดดังนี้

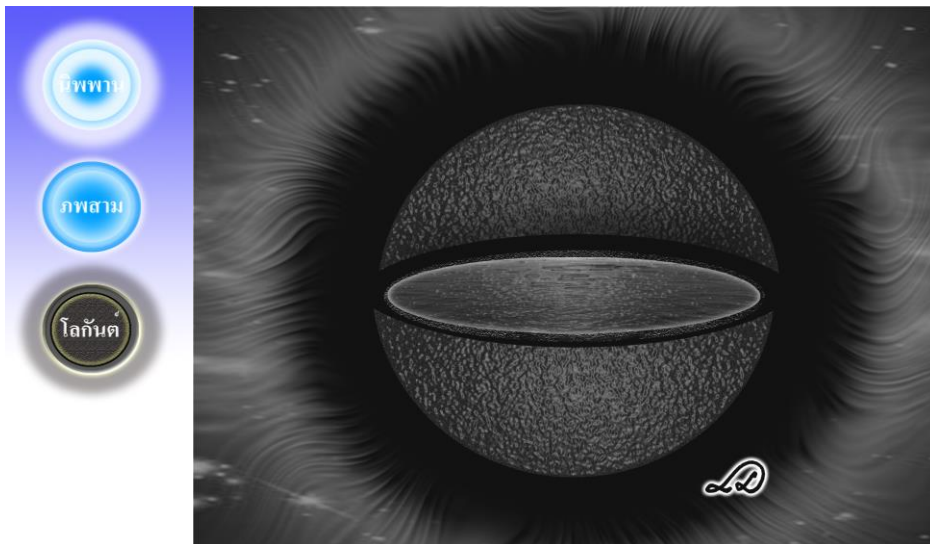
๑. อากาสาัญญาตนภูมิ
๒. วิญญาณัญญาตนภูมิ
๓. อากิญจัญญาตนภูมิ
๔. เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ

เมื่อนักศึกษาได้ศึกษาที่ตั้งของภูมิให้เห็นภาพรวมโดยย่อแล้ว นักศึกษาจะได้ศึกษาในเรื่องของภูมิ ๔ โดยละเอียดตามลำดับข้างหน้าต่อไป

๓. โลกัณฑ์นรก

โลกัณฑ์นรก แปลว่า **นรกอันมีในที่สุดโลก** (โลกนต) เหมือนกัน แต่อยู่ที่สุดเบื้องล่างของโลกธาตุ ตรงข้ามกับ อายตนะนิพพานซึ่งเป็นที่สุดโลกธาตุเบื้องบน โลกัณฑ์นรกนี้ในคัมภีร์สมภารกล่าวว่ามีลักษณะกลมรอบตัว เหมือนลูกหินบดสีดำ มีขนาดใหญ่เท่ากับโลกธาตุ ๑ โลกธาตุ อยู่ต่ำจากเบื้องล่างจักรวาลไปอีกประมาณ ๓ เท่าตัวของขนาดจักรวาล ๓ จักรวาลมาเรียงซ้อนกัน เป็นที่เกิดของสัตว์นรกที่มีมิฉฉาทิภูลิตึง จิตใจดำมืดมิดจนนรกในภาพสามารถรับไม่ได้

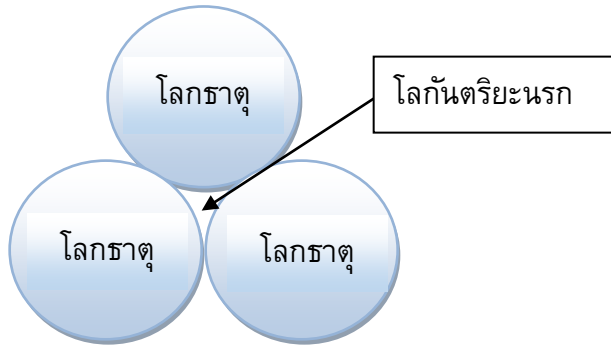

แต่ในภาคปริยัติบางแห่งใช้คำว่า “**โลกัณฑ์ตะ**” มีคำแปลดังที่กล่าวแล้ว บางแห่งใช้คำว่า “**โลกัณฑ์ตริกะ หรือโลกัณฑ์ตริยะ**” นรก แปลว่า **นรกอันมีในระหว่างโลกธาตุ**¹ เพราะอยู่ตรงช่องว่างระหว่างจักรวาล ๓ จักรวาลชนกัน เหมือนเอาลูกกลม ๓ ลูกมาชนกันตามแนวขวาง หรือดูช่องว่างในท่ามกลางล้อเกวียน ๓ ล้อ หรือแผ่น ๓ แผ่น ที่วางชนกันจะนั้น ช่องว่างตรงกลางนั้นแหละเป็นนรกโลกัณฑ์ เรียกว่า “**โลกัณฑ์ตริกะ หรือโลกัณฑ์ตริยะนรก**” แปลว่า **นรก**

¹ ที.มหา.อ.มหาปทานสูตร 13/102

ระหว่างโลกธาตุ แต่ละจักรวาล มีโลกันตริยะนรกอยู่ จักรวาลละหนึ่งแห่ง ซึ่งแต่ละแห่งกว้างใหญ่ประมาณ ๘,๐๐๐ โยชน์ บางแห่งว่า ๕๐๐ โยชน์ (ขนาดเล็กกว่ามหานรกอเวจี ซึ่งมี ๑๐,๐๐๐ โยชน์) เบื้องล่างก็ไม่มีแผ่นดิน เบื้องบนก็ไม่มีแสงเดือน แสงตะวัน ไม่มีแสงประทีป แสงแก้วมณี มีดมืดตลอดกาล

(ดูภาพโลกธาตุตัดขวาง และสถานที่ตั้งโลกันตริยะนรก ตามมติอรรถกถา)

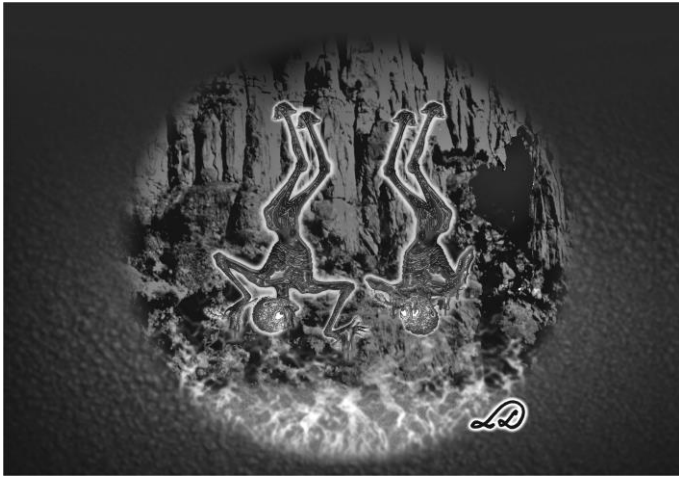
สัตว์นรกก็ตัวเล็กกว่า สัตว์นรกจะเกาะขอบภูเขจักรวาลอยู่ดั่งค้างคาว

ถ้าอนุমানตามมติของพระอรรถกถาจารย์ ก็ดูแปลกดี เพราะยังมีคำที่ค้านกันเอง คือ

โลกันต์ ซึ่งแปลว่า **ที่สุดโลกธาตุเบื้องล่าง** อนึ่งถ้าภูเขจักรวาลอยู่เฉพาะกามภพ ก็คงไม่จรดขอบกับจักรวาลอื่นอยู่นั่นเอง เพราะกามภพเล็กที่สุด ขอบกามภพเบื้องขวาก็ไม่จรดกับขอบจักรวาลภายนอกของตน มีแต่เบื้องล่างเท่านั้นที่จรด และกามภพก็เป็นภพที่เล็กที่สุดในจำนวนภพสาม สัตว์นรกอเวจีจะตัวใหญ่กว่าสัตว์นรกโลกันต์ได้อย่างไร นักศึกษาลองพิจารณาเอาว่าจะเลือกตามทัศนะของผู้รู้เห็นด้วยญาณทัศนะหรือตามมติ (ความคิด) ของผู้รจนา (แต่ง) คัมภีร์

นรกขุมนี้เป็นขุมพิเศษอีกขุมหนึ่งที่อยู่ภายนอกภพสาม เป็นขุมที่น่าศึกษา เพราะเป็นสถานที่สำหรับบุคคลที่ทำอกุศลกรรมหนาแน่นที่สุด จนจิตใจมืดมิด เมื่อตายไปนรกในกามภพไม่สามารถรองรับได้ จึงต้องไปเกิดในโลกันตนรกนี้ สัตว์ที่กำเนิดในโลกันตนรกนี้มีร่างกายใหญ่โตยิ่งนัก มีเล็บมือเล็บเท้ายาว ต้องใช้เล็บมือเล็บเท้าเกาะอยู่ตามเชิงเขจักรวาล ห้อยเหนยอนตัวอยู่ชั่ววินิจนินต์ เหมือนค้างคาวห้อยหัวอยู่บนกิ่งไม้ และก็จะรำพึงในใจว่า “ทำไม เราจึงมาอยู่ที่นี่ สงสัยจะมีเพียงเราผู้เดียวกระมัง” เหตุที่รำพึงเช่นนี้ก็เพราะว่า โลกันต-

นรกนั้นมีมืดมิด ไม่มีแสงสว่างแม้เพียงนิดเดียว ต่างก็ห้อยโหนโยนตัวเบะเบะด้วยความหิวโหย พอตระครุบไปถูกตัวซึ่งกันและกัน จึงคิดว่าเป็นอาหาร ต่างก็ปล้ำพัดกันอยู่อย่างนี้ ไม่ช้าต่างก็

พลัดตกลงไปในทะเลน้ำกรดอัน เยือกเย็น เนื้อตัวร่างกายก็เปื่อย แผลกเหลวตายไปในทันที (สัตว์ นรกขุมนี้ตายเพราะความเย็น) แล้วก็กลับฟื้นขึ้นมาอีก ต้อง ได้รับความทุกข์ทรมานยาวนาน มากเช่นนี้ไม่มีวันสิ้นสุดที่เรียกว่า “**ตอขวางวิญญูะ**” จนกว่าบาปที่ มีมืดมิดอยู่ในใจเพราะมิจฉาภิญญู

จะเบาบาง จึงจะมีสิทธิพ้นจากขุมนี้ไปได้

บุพกรรมของสัตว์นรก คือ เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ เป็นคนประพฤติชั่วช้า ทำร้ายทรมาน บิดามารดา หรือเป็นพวกมิจฉาภิญญูติง ไม่เชื่อนรก ไม่เชื่อสวรรค์ ทำบาปกรรมชั่วช้าเป็นประจำ อีกประการหนึ่ง เป็นคนปากกล้า ด่าว่าบิดามารดา ปู่ย่าตายาย พี่ชายพี่สาว ด้วยคำเจ็บแสบ หรือพองุนโกรธขึ้นมาก็ด่าว่าไม่เลือกหน้า ไม่ว่าจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ แม้ผู้ทรงศีล เช่น สมณะซี- พราหมณ์ พระภิกษุสงฆ์ สามเณร หรือฆา พระภิกษุ สามเณร เหว่ดวอาาราม ศาสนวัตถุ เช่น พระพุทธรูป ในพระพุทธรศาสนา

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นภาพรวมของ องค์รวมของธาตุกรรม ซึ่งเมื่อว่าโดยแก่นแท้ก็คือ **จิต เจตสิก รูป และนิพพาน**นั่นเอง และทั้งหมดนี้ก็เป็นอนันตธาตุ-อนันตกรรม ไม่มีที่สิ้นสุด หากจัดตามภูมิจิตย่อมาได้ **๔ ภูมิ คือ ๑. กามาวจรภูมิ ๒. รูปาวจรภูมิ ๓. อรูปาวจรภูมิ ๔. โลกุตตรภูมิ**